

מטבעו

עלון מידע למטיילים למדריכים ולתושבי שדה בוקר והסביבה

"הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע, וקול התור,

נשמע בארצנו" (שיר השירים ב', י"ב)

האביב הגיע אל מחוזות הנגב, בתי הספר התיכוניים באו לתור במרחבי המדבר. כמה גלי שיטפונות מפתיעים של סוף החורף, מילאו את גבינו ושימחו ליבנו.

מפעילות הביס"ש:

- חודש מרץ היה גדוש בטיולים שנתיים. בתי ספר אזורים מכל הארץ הגיעו לטיולי 'נוודים'- שלושה- ארבעה ימים של חוויה מדברית וניתוק מהשגרה עשו את שלהם לילדי התיכון ושימרו מסורת נפלאה.
- "הטיול שנתי" (כמו ששוקה נוהג לכנותו) המסורתי של מדריכי בתי ספר שדה בדרום, התקיים בהדרכתם של אמיר אידלמן ושוקה רווק. המדריכים למדו, החכימו וגילו פינות נוספות ברחבי המדבר.
- כבכל שנה התרחשה ה'עדלאידע' במדרשה. אירוע שתמיד נותן סיבה טובה למדריכי עבר של הביס"ש לבקר ולנו להתחבר לקהילת המדרשה.
- בחודש אפריל יצא צוות המדריכים לטיול צוות אל המרחבים של הנחלים הגדולים. תא שטח גדול ופחות מוכר למדריכים שחובה בתוכו נסתרות.

עדכונים מהשטח

מד גשם: גל השיטפונות האחרון הביא עמו כמות נכבדה של משקעים: 87 מ"מ במצטבר לתקופה, המהווים 93% מכמות המשקעים הממוצעת לעונה כולה (93 מ"מ).

דיווחי גבים: צין עליון, גבי חווה, בורות רמליה, גב ילק, גבים עונתיים בנחל חווארים, גב זרחן, הגבים של העפרן והדרוך **לוח התצפיות -** אנו מחכים לדיווחי תצפיות מכם, תושבי ומטיילי האזור.

שלחו לנו תצפיות ל: matbeon.boker@gmail.com

תצפיות בעתלינות

מין	מיקום	כמות	שם הצופה	תאריך
סלעית ערבות	בורות לוח	1	עמית אידלין	18.3
פרא	נחל אילות	20	חוג מבוגרים	30.4
חרדון צב	נחל לוח	1	סמני השבילים	21.3
צבאים	נחל חיון	5	צוות ההדרכה	9.4
צבוע	בורות לוח	1	חוג מבוגרים	29.4

"צמח האלוהים", "צמח המחשבות המשוטטות" או סתם שבר לבן?/יגאל גרנות

השבר הלבן (Peganum harmala) הוא צמח בר שנפוץ בעיקר במדבריות (אך גם בבתי גידול מופרעים עשירים בחנקן – באזורים אחרים). זהו עשבוני רב שנתי שנראה כמו בן שיח ויש לו חלק על אדמתי ירוק רק בחורף ובאביב. בקיץ הצמח מתייבש (ואז העלים מצהיבים ואחר כך מאדימים) ופירותיו המתייבשים נשארים על הגבעול. לצמח פרחים לבנים ואבקנים צהובים וההאבקה היא על ידי חרקים. הפרות הם הלקטים כדוריים שבתוכם מצויים זרעים מרובים והם שחורים, מצולעים ופניהם מגובששים. השבר הוא צמח מדברי שפתר את בעיית היובש והחום בעזרת טבעות של רקמת שעם שמופיעות בין טבעות הגידול של הגבעול ומגדילות בכך את הבידוד של תוך הצמח מהחום והיובש. הצמח נפוץ בדרום אירופה, אסיה הקטנה, המזרח התיכון, צפון אפריקה, דרום רוסיה, אירן, אפגניסטן, פקיסטן, קשמיר, טיבט, הודו, מקסיקו, מערב אסיה, צפון אמריקה ואמריקה הלטינית. התיאור הבוטני היבש הזה לא מגלה לנו שום דבר מיוחד הקשור לצמח הזה ובעצם זה הוא עוד צמח שהעובר במדבר אפילו לא שם לב אליו בין שאר הצמחים הפורחים. אבל בפולקלור של כל העמים היושבים באזורי התפוצה שלו זכה הצמח הזה למקום של כבוד והוא שימש (ומשמש) כצמח הלוצינגי, מגרש שדים ורוחות, נגד עין הרע, צמח רפואה טוב ואפילו צמח שגורם להפלת העובר.

בתקופות הקדומות (באלף הרביעי והשלישי לפני הספירה) חיה במרכז אסיה קבוצה אתנית שנקראת היום – האינדו-אירנים. לאנשים הללו הייתה כנראה דת מיוחדת שמסורתה עברה בעל פה מדור לדור. בראשית האלף השני לפני הספירה התפצלה הקבוצה האנושית הזאת לשתי תתי יחידות: האינדו-אירנים שהיגרו דרומה והתנחלו בעמק האינדוס (ההינדים) ואילו הקבוצה השנייה הגיעה לאירן של היום ואלה הם האירנים הקדומים (הזרתוסטרים).

בשלב מסוים הועלתה המסורת האורלית על הכתב וכל קבוצה כתבה את ההיסטוריה ועקרונות של הדת בספר משלה: האינדו-אירנים כתבו את ה"ריג-ודה" ואילו האירנים כתבו את ה"אווסטה". בשני הספרים מתוארים טקסים דתיים בהם האנשים רואים חזיונות וחווים חוויות מיסטיות בעזרת צמח הלוצינגי – צמח מסתורי שנקרא על ידי האינדו-אירנים "סומה" ואילו האירנים כינו אותו "האומה" ("haoma").

לפי המתואר בספרים הללו הצמח הזה גרם להרגשה נעימה ביותר והחזיונות וההזיות שהוא גרם אפשרו לאנשים לתקשר עם האלים ולחזות חזיונות מרהיבים. במהלך השנים שעברו מאז השתמשו בצמח הזה אנשים רבים ומקבוצות אתניות שונות ומשונות ואפילו ליאונרדו דה-וינצ'י ומיכאלאנג'לו הגדולים מכולם סיפרו שהם השתמשו בצמח הזה כדי להעשיר את דמיונם ולגוון את ציוריהם.

למרבה הפלא, הלכה זהותו המדויקת של הצמח הזה לאיבוד ואיננו יודעים היום מי הוא אותו צמח אלוהי. השאלה הזאת הטרידה מאוד את החוקרים ובמאה השנים האחרונות החלו לחפש עדויות שיוכיחו איזה צמח זה היה בדיוק. היו חוקרים שסברו שזה החשיש, אחרים חשבו שזה השרביטן (האפדרה), אחרים האמינו שזו הפטריה אמניטה זבובנית. בשנים האחרונות קמו כמה חוקרים שסוברים שזה היה – השבר הלבן (Peganum harmala). זהו זה מבוסס על עדויות היסטוריות לפיהן הוא שימש לטקסים דתיים בהם המבצעים נכנסו למצב הזייתי וזכו לחזיונות מרהיבים ואפילו זכו לדבר עם האלים או כפי שתארו זאת האירנים (שהזכרו למעלה) "שתינו את הסומה ובמהרה נהיה לבני אלמוות. הגענו אל האור. אל ארץ האלים. כיצד יוכלו כעת הרשעות והעוונות של בני האדם לפגוע בנו? הו סומה בת האלמוות".

אם לגבי הזיהוי של הסומה עם השבר הלבן ישנן ספקות (ראה הערה בסוף) הרי שלגבי זהותו של הצמח "אספנד" (כך נקרא שבר לבן בפרסית) באירן אין שום עוררין וידוע שטקסים נגד עין הרע בעזרת השבר נערכים עד היום באירן. מטרת הטקסים הללו היא לגרש את עין הרע מילדים והם נערכים בצורה הבאה: מביאים את הילד למקום הטקס ושם זורקים זרעים של שבר על פחמים לוהטים. העשן המיתמר מהגחלים הוא ריחני וגורם לאנשים ל"רוממות רוח" (במילים עדינות...). ואז הם מתחילים לשיר שיר מונוטוני בן חמש שורות תוך כדי כך שהעשן עוטף את ראשו של הילד במעגלים מעגלים שמגנים עליו מפני "עין הרע" ומסלקים אותו. השיר בן חמש השורות אומר כך: "זה הוא האספנד, הוא מגרש את עין הרע ויזכה את הילד בברכתו של המלך נקשבנד וכל עין רעה – של חברים, קרובים או אויבים – לא תשלוט בו אלא תישרף באש הלוהטת". המילה אספנד מתייחסת למלאכים העליונים של הדת הזרתוסטרית (הדת הפרסית הקדומה. עד היום נמצאים באירן ובהודו בני הכת הזאת) והמלך נקשבנד אף הוא דמות זרתוסטרית אגדית שלפי אמונתם כוחו היה גדול מאוד בגרוש עין הרע (למרות שלא היה מוסלמי כלל ועיקר...). טקסים דומים אפשר למצוא גם באפגניסטן ובטז'יקיסטן ולמרבה הפלא התפילות והשימוש בשבר – זהים לאלה שבטקס האירני שתואר כאן. לפי אמונתם של האירנים המלך נקשבנד קיבל את תורת השימוש בשבר הלבן ישירות מהמלאכים העליונים והא מזכר בתפילות כי הוא זה שלימד את בני האדם להשתמש בשבר וליהנות מיכולותיו המופלאות. הטקס המתואר כאן הוא טקס יוצא דופן לגבי מוסלמים – שכן עבודת אלילים אסורה מן הקוראן. אבל לפי המסורת המוסלמית הצמח שבר לבן היה קדוש עוד לפני ימיו של מוחמד (ולכאן מתקשרת האגדה על המלך הקדום נקשבנד) והוא אימץ אותו והפך אותו לצמח הקדוש ביותר. לפי המסורת מוחמד טעם מהצמח לפני שקיבל את הקוראן מהאל וקדושתו של הצמח הייתה גדולה כל כך ששבעה מלאכים ריחפו מעליו

בזמן שמוחמד בא ואכל ממנו.

לא רק אצל הפרסים הקדומים היה השבר לבן צמח ששימש לגרוש שדים ורוחות - בכל מרחבי המזרח התיכון היה נהוג טקס דומה אך לא בגלל כוחותיו המופלאים של המלך נקשבנד אלא בגלל הריח הרע והחזק שעולה מהצמח (ושמלווה גם את העשן) - וברור שאין שד או רוח שיוכל לעמוד בסרחון הזה... עד היום אפשר להיתקל באוזבקיסטן בצוענים המוכרים זרעים של שבר לבן ברחובות כדי לעזור בהתרוממות הרוח של הלקוחות או כדי לשכרם מעט ולגרום להם להותיר יותר כסף בכיסם של המוכרים. במקומות אחרים (בטורקיה למשל) משתמשים בפרות היבשים ליצור קמיעות נגד עין הרע (ולפי האנתרופולגית אורנה גורן אלה הם החג'אב המפורסמים).

יכולתו הפסיכו אקטיבית של השבר נובעת בעיקר מכמה חומרים אלקלואידיים שנמצאים בזרעים - ההרמין וההרמלין. החומרים הללו משמשים בפסיכיאטריה לטיפול בדיכאון קליני או ליצירת הרגשה של שביעות רצון ונעימות. החומרים הם הלוצינוגניים ולפי עדויות המשתמשים לאורך ההיסטוריה החזיונות מהם משופעים בצורות גאומטריות צבעוניות, דמויות שנראות כדמויות אלוהיות, ציורי נוף מדהימים וכדומה. ההוזה שומע גם קולות וביחוד קולות שמצווים עליו לבצע כל מיני דברים (וכאן טמונה סכנה גדולה כידוע. יתכן מאוד שזו הסיבה מדוע משמש ההרמין כ"סם אמת" וידוע שהנאצים השתמשו בחומר הזה לחקירות של שבויים ואסירים). יש חוקרים שחושבים שההרמין פועל במוח על אותם מרכזים בהם קיימים הדימויים של מלאכים ומלכים ולכן הם מופיעים בחזיונות הללו כל כך הרבה. יתכן גם וזו הסיבה מדוע שימש הצמח הזה לגרוש עין הרע - המלאכים והדמויות האלוהיות בחזיונות הוו כוחות חזקים מספיק כדי ל"הפחיד" את כוחות השחור של "עין הרע".

כוחו של השבר הלבן איננו רק בגרימת הלוצינציות אלא הוא גם היה ידוע במרחבי אזור התפוצה שלו כצמח רפואה יוצא מן הכלל: במצרים משתמשים בו הבדואים כתרופה נגד ראומטיזם (שפשוף העלים בפרקים הכואבים), נגד תולעי מעיים (שתיית תה מהעלים), נגד כאבי בטן (תה מהפרחים או תה מהזרעים שמעורבים בחמאה ודבש), נגד אבנים בכליות (שתיית תמצית של אבקת הזרעים). השמן של הזרעים (בערבית: "זית-אל-חרמל") משמש כאפרודיזיאק משובח ובכל חנויות התרופות העממיות מוכרים אותו כמו ויאגרה... בפקיסטן שימשה אבקת הזרעים לטיפול באסטמה, כאבי מעיים, צהבת ונגד תולעי סרט. אבקת הזרעים שימשה גם כתרופה למיעוט חלב אצל אימהות צעירות. העשן נחשב כמחטא (כלומר יעיל נגד דלקות) ולכן היו מעשנים פצעים פתוחים עם עשן השבר. הצמח היה ידוע גם כגורם להפלות ובכל אזורי התפוצה השתמשו בו נשים שנכנסו להריון לא רצוי כגורם הפלה בדוק. (צריך לזכור שהשבר הוא רעיל ולכן האישה נוטלת סיכון שגם היא תמות יחד עם העובר. אבל בכל המרחב הריון בלתי רצוי הוא עילה לרצח על רקע של כבוד המשפחה - ולכן הנשים לקחו את הסיכון). הבדואים בסיני משתמשים בצמח לרפוי נזלת ושפעת - על ידי שאיפת העשן של העלים והזרעים (מענין לציין שבאוזבקיסטן, טז'יקיסטן, קירגיסטן ובטורקמניסטן משמש השבר לאותה מטרה ובאותו האופן. במדינות הללו השבר הלבן וצמחי הרפואה האחרים הם בעצם התרופות הקונבנציונליות - בגלל העדר תרופות אחרות). הבדואים בנגב השתמשו בצמח לטיפול בכאבי פרקים ושרירים וגם לטיפול בשן כואבת: לוקחים חתיכה משורש השבר, מחממים אותה באש ושמים על השן הכואבת. (קרוב לודאי שזו תרופה טובה שכן הצמח מרדים ומשכר - כך שהכאב נשכח...). הבדואים בנגב התפרסמו גם בגלל הידע שלהם בהכלאות של גמלים והם פיתחו שיטות להבטחת ההפרייה בגמלים: כדי לזרז את ההפרייה בנאקה (לאחר ההזדווגות) הם נהגו לכתוש עלים של שבר לבן עם מתן שעיר, ערבבו עם קצת מלח ואז הכניסו את כל התערובת לנרתיק של הנאקה. התרופה אמורה לנווץ את הנרתיק ולהבטיח מעבר הזרע לרחם.

יהודי תימן משתמשים בשבר (בזרעים) לרפוי דלקות עיניים ולטיפול בבעיות ראייה, לשיכוך כאבי ראש חזקים, נגד דלקת פרקים, להקלת הפרשת שתן, לניקוי הדם, לטיפול בפצעים, להגברת התיאבון ולהפרשת ליחה. בהודו משמש הצמח כסם מגביר תשוקה, ומזרז הופעת המחזור, וכן לגרימת הפלה ולהגברת הפרשת החלב אצל אימהות מניקות. יהודי תימן ומרוקו שהתיישבו בגליל משתמשים בו גם נגד כאבי בטן ועצירות (בישול עלים במים ושתית התמצית). לטיפול בפצעים מוגלתיים - טוחנים זרעים עם בצל, מערבבים ומורחים על הפצע. בצפון אפריקה הצמח משמש ל: צמחים טריים (כתושים בתוך שומן עיזים) משמשים לעיסוי נגד דלקת פרקים, שאיפת העשן משמשת נגד כאבי ראש וכן נגד עצבנות. לטיפול בטחורים ולניקוי הקיבה שותים בבוקר כפית שמן שהורתח בו שבר לבן. הזרעים נחשבים כתרופה יעילה נגד תולעי מעיים וכן משמשת אבקה של הזרעים (בלולה בדבש וזנגביל) לעיסוי פרקים כואבים. אבקת זרעים מורתחת בשמן משמשת לשיפור איכות השיער. שמן שממצים מהזרעים משמש לטיפול חיצוני בדלקות עיניים ובמחלות עור. באלג'יר משתמשים במינון קטן של זרעים לטיפול בגנחת, ובמרוקו משמשת אבקה של הזרעים הקלויים לטיפול בסכרת ולשיפור העיכול. תה שנחלט מהזרעים משמש כתרופה טובה נגד מחלות לב. עישון אבקת הזרעים ושורשים יחד עם טבק משמש לשיכוך כאבי שיניים.. נגד עין הרע - קולים זרעים באש ושואפים את העשן ומטים אוזן לרעש התבקעות הזרעים באש. באזור בית גוברין נהגו הערבים לשים אגודות של ענפי שבר לשמירה ממזיקים, שדים ולברכה לבית.

המחקרים המודרניים מלמדים שלא סתם השתמשו בעבר בצמח הזה לצרכי רפואה: נמצא שהחומרים הפעילים בזרעים הם בעיקר הרמין והרמידין. (תערובת של שניהם ביחד נקראת הרמלין).

ההרמין הוא חומר יעיל נגד חיידקים (נגד סטפילוקוקוס, בצילוס סובטיליס ואשריכיה קולי), הרמלין משמש היום מושא למחקר נוירולוגי בהקשר של טיפול במחלות נפש (בעיקר סכיזופרניה) ודלקת קרום המוח. במינון נמוך הוא מעורר ומרפא ובמינון גבוה הוא מדכא את מע' העצבים המרכזית. הרמלין משמש להרגעת עוויתות של פרקינסון. בעבודות שנערכו במרכזי מחקר שונים בעולם נמצא שלשבר תכונות רפואיות נוספות: למיצוי של הצמח יש פעילות נגד זחלים של יתושים (למיצוי של השבר יש גם השפעה הרסנית לגבי טפיל הקדחת עצמו ולכן יתכן מאוד שהוא יכול לשמש כתרופה יעילה נגד המחלה), למיצוי יש גם השפעה מדכאת על תאים סרטניים מסוג מלנומה, קרצינומה וסרקומה, הצמח יכול לשמש גם כחומר השמדה יעיל נגד שבלולים מזיקים (כמו שבלול הבילהרציה), מיצוי הזרעים יכול לשמש להורדת חום, מיצוי מתנולי של החלקים העל-אדמתיים של הצמח הראו השפעה על המחזור המיני בעכברים: הארכת משך המחזור והורדת מספר העוברים בשגר (במילים אחרות השימוש בצמח להפלה – ברפואה העממית – איננו מופרך כלל ועיקר!), ניסויים הראו שלמיצוי יש השפעה חיובית על דלקות עור מסוגים שונים (וזו כנראה בגלל ההשפעה האנטי-פטרייתית של המיצוי) ועוד ועוד.....

כפי שניתן לראות הצמח הזה הוא לא עוד עשב מסכן שלא תואר לו ולא הדר – אלא זה צמח חשוב ומסקרן שהמחקר שלו (הביולוגי והאנתרופולוגי) עדיין נמצא בראשיתו. מה שברור כבר עכשיו הוא – זו דוגמה נוספת לכך שהרפואה העממית איננה אוסף של דברי הבל אלא תוצאה של ניסיון מצטבר שלא תמיד צריך לזלזל בו.

הערה 1: לגבי הזיהוי של השבר עם צמח הסומה: חפירות ארכאולוגיות שנערכו לאחרונה בטורקמניסטן מעלות ספק בזיהוי זה. החוקרים מצאו שם (במקום שנקרא קרה-קום) שרידי מקדשים גדולים מראשית האלף השני לפנה"ס – ובהם נמצאו ראיות לשימוש בצמחים לצרכי הפולחן. הצמחים שנמצאו שם היו שרביטן וחשיש. כלומר לפי העדות הזאת נראה שהמועמדים לתואר "צמח הסומה האלוהי" הם כנראה בכל זאת החשיש והשרביטן.

הערה 2: המאמר הזה נערך בעזרת הספרים של פרופ' זהרה יניב ופרופ' פלביץ' וכן בעזרת ספריהם של פרופ' אמוץ דפני, וניסים קריספיל. כמו כן השתמש הכותב במאמרים מדעיים רבים שהתפרסמו באתר Pubmed. בהקשר זה יש להדגיש במיוחד את מאמריהם של פרופ' אבי גולן וד"ר צביה שפירא.

הערה מס' 3: המאמר פורסם לראשונה בעיתון "טבע הדברים" משנת 2007.

"הסלע האדום":

אשת הפלמ"ח רחל סבוראי, שהתפרסמה בשל הטיול הנודע שעשתה לסלע האדום בפטרה ב-1953 עם מאיר הר ציון, מתה בסוף חודש אפריל (25.4.16) בגיל 90 בקיבוץ רביבים בדרום, שנתיים לאחר מות הר ציון.

רחל נולדה בשנת 1926 בקיבוץ עין חרוד והתגיסה לפלמ"ח בשנת 1944. היא השתתפה ב"ליל הגשרים" ב-1946, בפיצוץ גשר דאמיה (אדם) שבבקעת הירדן ובמלחמת העצמאות התעקשה להשתתף בלחימה כרובאית ושירתה תחת פיקודם של יוסף בן מיימון ("התורכי") ודוד (דדו) אלעזר, בגדוד הרביעי של חטיבת הראל.

לאחר הפילוג הקיבוצי הייתה סבוראי חברת עין חרוד מאוחד, כיאה לאמונותיה בארץ ישראל השלמה והקיבוץ היווה בסיס להשקפת עולמה בנושא. בשנות ה-60 עברה בעקבות אחותה לקיבוץ רביבים.

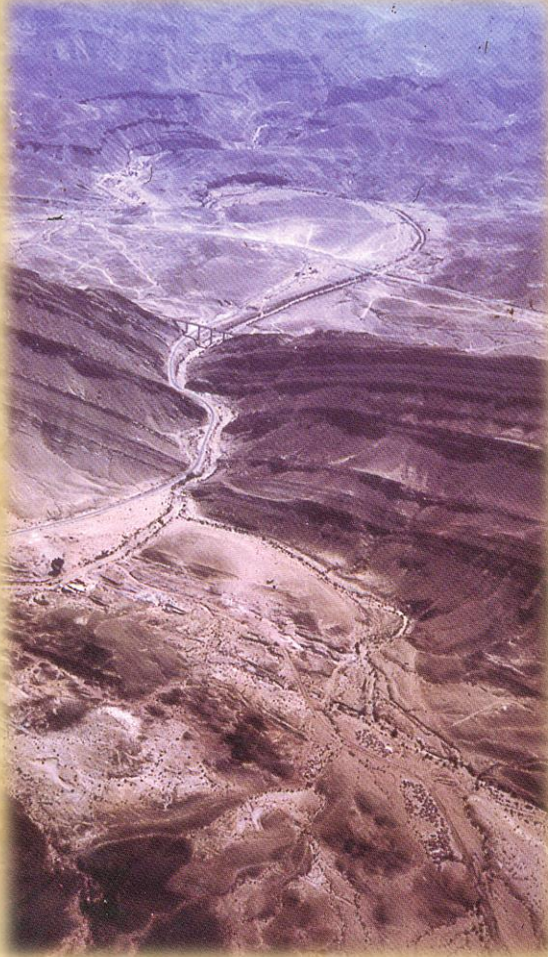
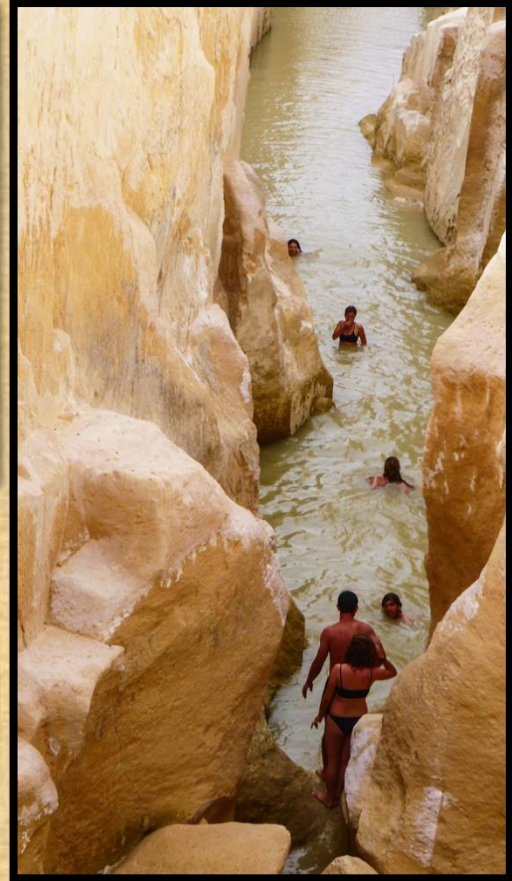
אך מעבר לכל זה הייתה סבוראי מי שחיידק הטיולים זורם בעורקיה. היא התפרסמה בעקבות טיולה עם מאיר הר ציון אל העיר החצובה בסלע האדום, הלא היא פטרה. העיר הנבטית פטרה הייתה עיר המתים של הנבטים, שם הביאו לקבורה ושם הוחבא כל אוצר האימפריה שהצטבר מהמסחר בדרכי הבשמים. בשנות ה-50 קסמה של פטרה סחף צעירים רבים להרפתקה. "במקרה אנחנו, מאיר ואני, היינו ראשונים, אבל זה לא רחל סבוראי שמגיעה לשם. זה הדור שלי שמגיע", אמרה לימים רחל. עוד לפני קום המדינה הגיעו לפטרה יהודים כמו ארתור רופין, רחל ינאית, זאב וילנאי ועוד. אך בתקופה שאחרי מלחמת העצמאות וקום המדינה, היחסים עם ירדן לא היו טובים וחצייה של הגבול הייתה מעשה שמסכן ברצח או שבי. הדור ההוא, כמו שמתארת רחל, גדל על סיפורי אבות של מסעות הפלמ"ח וגילוי הארץ והוא רצה למצוא לעצמו הרפתקה שוות ערך לאלו.

את האהבה לטיולים עוד רכשה בבית הספר: "הוא מוציא אותנו מהכיתה, עומד על פסגת הגלבוץ, וכמו משה רבנו שראה את הארץ ממרומי הר נבו, מראה לנו את הנופים הנשקפים ומחבר אותנו אל התנ"ך, כחלק מילדותנו הממשית" אמרה על מורה האהוב משה כרמי. את אהבה זו העמיקה בשירותה בפלמ"ח: "טיילנו הרבה בשטח, בדרך כלל לבד, לבושות חאקי, אוספות שיער, שלא יכירו שאנו בנות".

רחל חצתה את הארץ לאורכה ולרוחבה, הכירה כל פינה וסלע והעמיקה בכל הקשור לידיעת הארץ והתנ"ך, האמונה שכאן הוא יסוד תרבותנו ומקום מושבנו דבקה בה עד יומה האחרון. הגישה שלה להכרת הארץ דרך הרגליים מהווה דוגמא מופת אז והיום. לדבריה, "טיילים טובים, משוגעים לדבר, רוצים לראות את אשר מעבר להר"

תמונות מהשבת צוות בנחלים הגדולים

חידת החודש:

מי מזהה את המקום בתמונה?
על איזו כריכה של ספר תמונה
זו מופיעה?
ומה לא בסדר בתמונה?

(העונה על התשובה המלאה
ביותר יזכה לסיור מודרך באוסף
הבדואי של הבית ספר שדה)

תגובות, הערות, הארות, מידע
לפרסום ועוד...

יש להעביר לעמית אידלן

matbeon.boker@gmail.com

054-6554184

ליצירת קשר

בית ספר שדה: 08-6532016 (מרכז הזמנות)

חפשו אותנו בפייסבוק: בית ספר שדה שדה בוקר

<https://www.facebook.com/sdebokerfieldschool?ref=bookmarks>